

Petra Požgaj

Dječji vrtić Trešnjevka, Zagreb

UDK 613.88(497.5)/1900/1930“

Primljeno: 26. 3. 2019.

Prihvaćeno: 15. 5. 2019.

Pregledni članak

SEKSUALNI ODGOJ U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVINI 20. STOLJEĆA

Sažetak

Rad se bavi pitanjem seksualnoga odgoja u odgojno-obrazovnom kontekstu u prvoj polovini 20. stoljeća. Ono što je karakteristično za to razdoblje, ali i čitavo stoljeće, jest postojanje dvostrukih standarda u odgoju i obrazovanju dječaka i djevojčica, prema kojima je ženska seksualnost uglavnom nevidljiva. Prijetnja društvu bio je muški spolni nagon, koji je trebalo kontrolirati, pa se većina propisa, normi, knjiga, uputa i zakona bavila tom tematikom. Dominantan je utjecaj Katoličke crkve, koja je raznim zakonskim i moralnim regulativama određivala granice prihvatljivog odnosno neprihvatljivog ponašanja te zagovarala isključivo apstinenciju. Pogled na seksualnost bio je negativan, barem na deklarativnoj razini, pa se na razne načine provodila politika kontrole, discipline i zastrašivanja. To se potkrepljivalo netočnim medicinskim “činjenicama” o štetnosti pretjeranoga izlučivanja tjelesnih tekućina, što pak dovodi do slabljenja živčanoga sustava i raznih drugih ozbiljnih poremećaja. Spomenuti elementi karakteriziraju prvu polovinu 20. stoljeća te se jasno ocrtavaju u izvorima korištenima u ovom radu.

Ključne riječi: seksualni odgoj, spolnost, početak 20. stoljeća, Hrvatska

1. Uvod

Kada je riječ o povijesnom razvitku seksualnoga odgoja u odgojno-obrazovnom kontekstu, u suvremenoj se literaturi uglavnom ne mogu naći podaci prije druge polovine 20. stoljeća. Nerijetko se govori da o tom pitanju nema govora prije 50-ih godina, kada se seksualna pedagogija službeno počela razvijati kao zasebno područje. Ipak, postoje temelji na kojima je ona nastala, a ljudi su znatno prije toga vremena govorili o potrebi uvođenja spolne edukacije za djecu i mlade te koristili termine *seksualna pedagogija*, *seksualni odgoj* i sl.

Zanimljiva činjenica s početka stoljeća jest da je društvo bilo zaokupljeno istim pitanjima koja se i danas protežu u raspravama o spolnom odgoju: je li seksualni odgoj u odgojno-obrazovnom kontekstu potreban, ako jest, kada bi trebalo započeti s edukacijom, te tko bi poučavao o tom predmetu. Ljudi su početkom 20. stoljeća bili svjesni da djeca i mladi itekako pokazuju interes za seksualna pitanja te da od svojih vršnjaka ili starijih prijatelja dobivaju raznolike informacije koje su nepotpune, neprovjerene i pogrešne. Bili su svjesni da neznanje šteti mnogo više od razgovora o tim *delikatnim* temama.

Govoreći o seksualnom odgoju u prvoj polovini 20. stoljeća, duševna i tjelesna higijena stavljena je u središte sadržaja. Pod higijenom se prije svega mislilo na “čistoću duha i misli”, apstinenciju prije braka, tjelovježbu i zdrav život. Mlade se poučavalo da je reprodukcija jedina i glavna svrha spolnih odnosa. Uz seksualni odgoj usko se vezala priprema za moralno življenje, u skladu s kršćanskom tradicijom. Radilo se o disciplini i kontroli seksualnoga ponašanja i nagona u dječaka. Ženska se seksualnost negirala, ona jednostavno nije postojala izvan reprodukcijских okvira (Hodžić i Štulhofer, 2002). Djevojčice se odgajalo za ulogu budućih supruga, majki i kućanica, stoga se obrazovni program dječaka i djevojčica u mnogočemu razlikovao. Naravno, bilo je suvremenika koji su se zalagali za reforme u tom smjeru i pojedinki koje su kršile spomenute okvire, no tada je malotko mogao stvoriti viziju o tome kako bi se žena mogla u isto vrijeme brinuti o kućanstvu, obitelji, odgoju djece te raditi i privređivati.

Muški spolni nagon bio je prijetnja zdravom društvu, pa je u tom smislu najvažnije bilo naučiti se kontroli i disciplini. Masturbacija ili *onanija* smatrala se opasnom za život jer dovodi do slabljenja živčanoga sustava, kronične slabosti, glavobolje, vrtoglavice, histerije, pa čak i ludila. Samim time smatrana je bolešću. Druga velika prijetnja bile su spolne bolesti, najčešće sifilis, za koji tada nije bilo lijeka. *Nezdrav* seksualni život, smatralo se, vodio je stvaranju nezdravih potomaka te time prijetio društvu u cjelini.

Osim takve *eugeničke politike* postoje još neke značajke koje se vezuju uz prvu polovinu 20. stoljeća – *rodna nejednakost i isključenost žena, katolička tradicija*, karakteristično *medicinsko znanje* koje vuče korijene iz 19. stoljeća (Đurin, 2012). Ti elementi karakteriziraju politiku seksualnosti u prvoj polovini 20. stoljeća. Žene su uglavnom bile isključene iz te politike, barem na deklarativnoj razini. U našem kulturnom krugu takva je politika temeljena na katoličkoj tradiciji, koja u seksualnosti vidi dvije krajnosti (najuzvišeniji dar prirode i veliki grijeh) te zagovara apstinenciju. Specifično znanje o seksualnosti uglavnom je odredilo smjer razvoja politike kontrole i potiskivanja seksualnosti te se temeljilo na zaključcima da pretjerana seksualna aktivnost dovodi do slabljenja živčanoga sustava, homoseksualnosti, ludila itd. U analizi izvora ti su elementi stavljeni u središte sadržaja te će u nastavku biti potkrijepljeni citatima.

Rodna nejednakost i isključenost žena – seksualnost i seksualni nagoni dio su muške sfere. Smatralo se da žena nema tako izražene seksualne potrebe i nagone kao što je to slučaj u muškaraca. Njezina je uloga reproduktivna, a o njoj se uglavnom govori kao o čednoj, moralnoj i vrijednoj supruzi. Knjige, propisi, edukativni priručnici,

medicinske publikacije i dr. pisani su većinom za muškarce jer je njihov nagon bio prijetnja društvu, pa je valjalo naučiti kako ga kontrolirati.

Eugenički diskurs – krajem 19. i početkom 20. stoljeća eugenika je u povojima. Važno je voditi *zdrav* seksualni život da bi i potomstvo bilo zdravo. Pod zdravim seksualnim životom podrazumijevala se apstinencija do braka, a i u braku su seksualne aktivnosti bile dopuštene isključivo radi reprodukcije. Pretjerana aktivnost dovodila bi do slabljenja živčanoga sustava i ostalih ozbiljnih poremećaja, koji bi utjecali na potomstvo. Osobama zaraženima sifilisom ili nekom drugom spolnom bolesti bilo je zabranjeno ulaziti u bračnu zajednicu i stvoriti obitelj.

Medicinsko znanje – smatralo se da je pretjerano izlučivanje tjelesnih tekućina (sjemena) izrazito štetno za tijelo. Zadržavanjem toga *ekstrakta* hrani se čitav živčani sustav, prije svega mozak, što omogućuje zdrav i pravilan razvoj. To je osobito važno u mladosti, kada je taj proces neophodan. Zato se toliko negativno govorilo o masturbaciji i spolnim aktivnostima. Tek kada čovjek doživi razdoblje pune spolne zrelosti, dopušteno je žrtvovati sjeme za stvaranje potomstva.

Katolička tradicija – utjecaj kršćanskoga nauka o spolnosti, koji zagovara nevinost i apstinenciju kao najviši ideal. Uživanje u seksualnim aktivnostima čija svrha nije reproduktivna smatralo se grijehom.

2. Prenošenje znanja o spolnosti

Prvi programi seksualne edukacije u 20. stoljeću temeljeni su na ostacima viktorijanskoga doba, čije su glavne karakteristike potiskivanje i kontrola seksualne želje, tabuiziranje adolescentske seksualnosti te postojanje dvostrukoga rodno standarda (Hodžić i Štulhofer, 2002). Adolescencija je smatrana kritičnim i opasnim razdobljem, a sama ideja poučavanja mladih o seksu izazivala je kontroverze i snažan otpor. Kao i u današnje doba, postojale su različite suprotstavljene struje koje su se bavile pitanjima spolnoga poučavanja djece i mladih. Prisutan je strah da bi se time moglo povrijediti dječju naivnost i nevinost. Osim toga spolne su aktivnosti smatrane opasnim za živčani sustav, mozak i cijelo tijelo odrasloga čovjeka, a ta se opasnost osobito povećava kada je riječ o djeci i mladima. Zabrinjavajuće širenje spolnih bolesti odredilo je karakter prvih edukacijskih kampanja, koje su uglavnom ostajale izvan odgojno-obrazovnoga konteksta, a prije svega su se organizirale za vojsku i civilno građanstvo. Seksualna apstinencija uglavnom se držala najboljim načinom zaštite od širenja spolno prenosivih bolesti iako je postojala svijest o nedostižnosti toga cilja. Metodologija prenošenja znanja sastojala se od iznošenja činjenica u obliku predavanja, uz vrlo malo vizualnih materijala, odnosno tiskanih edukacijskih letaka. Tekst ili slika smatrani su “uzbuđujućim” te stoga neprikladnim za obrazovni proces (Hodžić i Štulhofer, 2002). Način prenošenja znanja i sadržaj znanja o spolnosti uvelike su ovisili o kulturi pojedinoga naroda te načinu gledanja na ljudsku seksualnost i njezinu simboliku (Mrnjauš, 2014). Ondje gdje je prevladavao kršćanski pristup tekstovi su bili opterećeni moralnim zakonitostima koje je bilo gotovo nemoguće ispuniti. Izvori obrađeni u ovom

radu uglavnom se dotiču odgojno-obrazovnog konteksta, a njihovi su autori shvaćali važnost poučavanja mladih o spolnoj tematici. Iako ni tada ne možemo govoriti o sustavnom spolnom odgoju, mnogo se pozornosti posvećivalo duševnoj i tjelesnoj higijeni, pa se u sklopu toga doticalo i teme seksualne higijene. Poučavanje o seksualnosti ipak je bio osobni izbor učitelja te je ovisilo o njihovom taktu da u prikladnim situacijama u nastavni sadržaj uvrste pitanja spolne tematike. Većina se autora slaže da je spolni odgoj i obrazovanje zadatak roditelja i obitelji, no svjesni su da ih delikatnost te teme u tome sprečava. Zato je važna uloga škole, koja se također suočava s brojnim pitanjima – kada započeti s edukacijom, tko će držati predavanja, koji bi sadržaj trebao biti u fokusu i sl. U svakom bi slučaju osoba koja poučava djecu i mlade trebala imati pedagoškoga takta te biti stručno osposobljena za taj zadatak.

3. Prva polovina 20. stoljeća: ostaci viktorijanskoga doba

U izvorima iz prve polovine 20. stoljeća jasno se ocrtavaju navedeni elementi. Oni u jednu ruku pokazuju na kakvim se temeljima razvilo današnje znanje o spolnosti te politika spolnoga odgoja. Određeni “mitovi” iz toga razdoblja i danas su dijelom narodnih vjerovanja na nekim područjima. Nažalost, nije poznato koliko se sadržaj izvora koristio u odgojno-obrazovnom kontekstu, no o spolnoj su tematici u Hrvatskoj ipak napisane brojne studije i knjige i vođene ozbiljne rasprave među znanstvenicima, pedagozima, svećenicima, liječnicima i dr. Izvori su analizirani kronološkim redom.

Juraj Cenkić (1874. – 1957.) napisao je 1905. *Žensko obrazovanje posmatrano sa stajališta pedagoške higijene*. Ovaj svećenik i doktor teologije pisao je o pedagoško-higijenskim, socijalno-ekonomskim, političkim i crkvenopravnim pitanjima te se osobito zalagao za reformu Katoličke crkve. Potaknut “žalosnim socijalnim prilikama” u kojima su žene počele težiti za višim obrazovanjem, u knjizi se bavi pitanjem psihofizičkih razlika između muškaraca i žena. Potom se dotiče obrazovnih programa i problema koedukacije, odnosno zajedničkoga poučavanja obaju spolova. Budući da se žene uvelike razlikuju od muškaraca, Cenkić se pita je li isti obrazovni program za oba spola djelotvoran te u drugom dijelu knjige donosi zaključke za i protiv koedukacije. Nakon što je u prvim poglavljima prikazao fizičke i psihičke razlike *ženkinja* i *muškinja* Cenkić u nastavku nastoji odgovoriti na pitanje “Kako se prema koedukaciji drže pedagogija i higijena?” (Cenkić, 1905, 24).

Sa stajališta odgoja, koedukacija povoljno utječe na moralni život te se ne treba bojati da će se “međusobnim drugovanjem probuditi seksualnost i koketarija” (isto, 24). Nadalje, “zajedničko drugovanje smiruje dječacima maštu, a djevojčicama čeznuće za novošću. [...] Dječaci, koji rijetko opće s djevojčicama, nekako brže krenu s puta krijeposti. Za djevojčice, koje se ne kreću u mješovitom društvu, vele, da su tihe rijeke, koje deru bregove” (isto, 24). Ondje pak gdje je strogo provedena razdvojenost spolova mogu se pojaviti ljubavne sklonosti djevojčica prema djevojčicama i dječaka prema dječacima, pa se Cenkić pita “zar nisu te sklonosti pogibeljnije, nego one prve?” (isto, 25).

Sa stajališta nastave, Cenkić smatra da su djevojčice preslabe za teret srednjih i viših pučkih škola, osobito u doba puberteta, kada njihova snaga opada “jer baš u to vrijeme djevojčica dozrijeva, cvate. Koje čudo da joj može naškoditi svaka malenkost” (isto, 26). Vrijeme puberteta iziskuje mir te mnogo brige i obzira da djevojčice ne bi postale slabokrvne i *bljedobolne*. U tom *kritičnom* razdoblju djevojčice bi trebalo opominjati da “ništa teškog ne dižu i ne nose; [...] da u to vrijeme ne uče ništa napornog [...] da se u vrijeme menstruacije moraju čuvati svake prehlade, mrzlog i hladnog kupanja” (isto, 31). Škole bi trebale voditi računa o fiziološkim razlikama jer prevelik duševni rad znatno šteti tjelesnom razvoju te može uzrokovati mnoge živčane i duševne bolesti. Zato se autor protivi koedukaciji, a slabije fizičko stanje djevojčica zahtijeva da one dobiju svoje zasebne škole.

Glavni razlog zbog kojega je Cenkić protiv koedukacije i protiv ženskoga obrazovanja “udešenog prema muškom kalupu” (isto, 29) jest pedagoška higijena. Autor citira izjavu jedne učiteljice koja kaže da je za svojega “jedanaest godišnjeg službovanja imala samo dva događaja, gdje se dječak i djevojčica ne gledahu kao jednostavni kolege” (isto, 29). Osim razlika koje autor navodi problem je što ne postoji dovoljan broj stručnoga kadra, učitelja i učiteljica koji bi radili u mješovitim školama. Učitelji nedovoljno poznaju *žensku dušu*, a učiteljicama nedostaje posebna strukovna kvalifikacija.

U nastavku Cenkić iznosi stajalište za i protiv koedukacije s pedagoškoga i higijenskoga stajališta. Kaže da se djeca mogu zajednički poučavati u nižim razredima, međutim razdoblje puberteta osobito je opasno i osjetljivo te izaziva kod učitelja i roditelja strah od “seksualnosti i koketarija”. “Koje onda stajalište prevladuje?” pita se Cenkić. “Svakako higijensko. Nastava je temelj odgoji. Pedagogija zavisi u pitanjima nastave sasvim o higijeni. Pedagogija treba da sazda svoju naučnu osnovu unutar onih granica, koje joj higijena odredi” (isto, 31). Ako se higijena protivi koedukaciji, pedagogija pred njom mora popustiti. Autorov je zaključak da se za djevojčice trebaju uvesti zasebne škole koje bi prije svega vodile računa o fizičkim razlikama, a potom i psihičkim.

Nepobitna je istina da žene imaju pravo na više obrazovanje, ističe autor u zaključku. To im pravo daje njihova ravnopravnost, ali i nepovoljne socijalne prilike zbog kojih su brojne žene morale privređivati za svoju obitelj. Žene mogu “uza svu fiziološku različnost svršiti i najteže muškaračke studije. – Ako su možda žene sa psihičke strane i manje nadarene; to one posjeduju veću marljivost, pa tako uspješno rekompenzuju ono, što im je priroda možda uskratila” (isto, 34).

Navedeni argumenti koje autor koristi kada govori o razlozima protiv ženskoga obrazovanja iz današnje su perspektive, dakako, nelegitimni. Promjene koje su se počele događati krajem 19. i početkom 20. stoljeća nailazile su na snažne otpore, stoga su se ljudi na razne načine nosili s njima. Žene su sve više počele izlaziti iz privatne sfere svojih domova i uključivati se na tržište rada, a po završetku Prvoga svjetskog rata to će postati neizbježno. Muškarci, tada dominantni na svim društvenim poljima, zasigurno su se teško nosili s novonastalom situacijom, pa su u javnim raspravama iznosili sve raspoložive argumente da bi osporili izlazak žena u javnu sferu. To bi ozbiljno promijenilo društvene strukture i zahtijevalo drugačiju raspodjelu moći, koja nikako ne bi išla

u prilog dominantnoj skupini. Obrazovanje je ključno oružje i faktor promjena u korist žena, pa su se tako koristili razni argumenti koji bi osporili to pravo, poput onoga koji koristi Cenkić, ali i brojni istomišljenici. Prethodne navode i možda dublje uzroke toga protivljenja najbolje opisuju sljedeći navodi iz Cenkićeva djela:

“Konkurencija ženskinja vrlo je opasna po muškinje. Ženske imaju manje potrebe, a opet ih imaju više, pa se već sada opaža, da one muškarcima kvare egzistenciju. Ta žene se cijeniye nuđaju, nego muškarci. – Zar nijesu ženske već danas mnogo jeftinije knjigovođe, nego muškarci? A što će biti, ako ženske navrnu u sve naše struke –: u sva naša pozvanja? – [...] Već danas ima država pune ruke posla sa socijalizmom, [...]. Što će istom biti, kad učeni ženski i muški proletarijat zatraži uređenje svojih odnošaja i beriva? – [...] Ženski učeni proletarijat sve se više množi. Nešto se s njim mora učiniti? Zatvoriti jednostavno škole nije moći, a i nepravedno bi bilo. [...] No imaju još jedna. Država imaju pravo, da u interesu općenog dobra sprečava ženskima i muškima pristup u takova zvanja, koja su na uštrb njihovom fizičnom razvijanju. [...] A onda zar nije država dužna stvarati takove prilike socijalne, da žena dođe do svog prvotnog pozvanja, da postane majkom i suprugom?” (isto, 34).

Fran Gundrum Oriovčanin (1856. – 1919.), fizik, kulturni djelatnik, narodni prosvjetitelj, higijeničar, gradski liječnik i ravnatelj bolnice u Križevcima, napisao je brojna djela javnozdravstvene problematike, osobito iz područja higijene. Promicao je zdrav način življenja, a osobito se protivio alkoholizmu i pušenju (Dukovski, 2016). Početkom stoljeća u vlastitoj nakladi piše *Zdravstvo spolnoga života*, svojevrsan edukativni priručnik, često nazivan i prvom seksologijom na hrvatskom jeziku (Husinec, 2001). Mnoga su se njegova djela mogla pronaći u gradskim knjižnicama, osobito u školskim knjižnicama, gdje su služila za pouku mladeži (Husinec, 2001). U *Zdravstvu spolnoga života* Gundrum vrlo detaljno piše o anatomiji i fiziologiji spolnih organa, o pojedinim periodima koje naziva dobom *momkovanja* i *djevičanstva*, o nasljednosti, bludništvu, spolnim bolestima, spolnim nagonima i spolnim odnosima, o masturbaciji, spolnoj nemoći, različitim spolnim sklonostima, *mjesečnom pranju* itd. (Dukovski, 2016).

Ubrzano širenje spolnih bolesti navelo je Gundruma da napiše ovo djelo ne bi li poučio pojedince o tom otrovu koji “truje izvore samoga života, ubija i uništuje sjeme čovječanstva [...]” (Gundrum Oriovčanin, 1905, u predgovoru). Svrha spolnih organa isključivo je reproduktivna. O tome ovisi opstanak ljudskoga roda, stoga je pouka o zaštiti zdravlja jedan od načina borbe protiv spolnih bolesti. U prvom dijelu knjige Gundrum opisuje biološke karakteristike muških i ženskih spolnih organa, govori o oplodnji i začeću te o razvoju čovjeka od rođenja do *doba uvenuća*.

U spolnim aktivnostima Gundrum vidi razne opasnosti, stoga se zalaže za nevinost do braka. “Silno uzbuđenje živaca” uzrokovano spolnim aktivnostima djeluje štetno na čitav živčani sustav, a “kakva će tek biti šteta po tijelo i zdravlje još ne dorasloga mladića!?” (isto, 33).

Kada govori o spolnim nagonima, prije svega se obraća muškarcima te kaže: “Žensko već po samoj prirodi, manje žudi za spolnim uživanjem nego muško. Ako se

katkad zbog bezbračnosti kod nekih žena i opažaju zle posljedice, to su one nastale samo stoga, da se nijesu mogle baviti sa onakvijem kućnim poslom, koji bi njihovu značaju odgovarao. Ondje, gdje ne udate ženske u kući i u obitelji ispunjuju njima odgovarajuće žensko zvanje, tamo bezbračnost ne će zlo uplvisati na živčani sustav” (isto, 35).

U Gundrumovo se doba vjerovalo da i muškarci i žene imaju sjeme koje nastaje iz krvi i hrane unesene u tijelo te su ga cijenili kao najvredniju tjelesnu tekućinu, koju je grijeh beskorisno prosipati (Dukovski, 2016). Te *unutarnje izlučevine* mnogo doprinose hranjenju tijela, osobito živčanoga ustroja, kralježnice i mozga (Gundrum Oriovčanin, 1905, 36). Zato su se masturbacija i pretjerani spolni odnosi smatrali društvenom bolešću. Gundrum to opisuje na sljedeći način: “Hotimični i abnormalni podražaji, koji svoj začetak ne zahvaljuju funkcionalnoj zrelosti tijela, posljedovati će osim toga ovom zloporabom ili preranom upotrebom znatno oslabljenje ustroja; oslabljena muda će davati slabi i zločesti proizvod. Tijelo, što će na ovaj način oslabiti, izvoditi će slabe klice, a time će stradati potomstvo” (isto, 36).

Zdravstveno-prosvjetiteljska publikacija *Kako da se kod nas suzbijaju spolne bolesti?* još je jedno djelo Frana Gundruma Oriovčanina, napisano za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Kako kaže naslov, radi se o svojevrsnom napatku informativnoga karaktera o karakteristikama, posljedicama i načinima suzbijanja spolnih bolesti, namijenjenom vlastima, ali i svim pojedincima.

Gundrum ukratko opisuje pojedine spolne bolesti (kapavac, meki čankir, sifilis) te donosi statističke podatke o broju oboljelih. Misli da se jedino zajedničkim djelovanjem svih čimbenika – “liječništva i odgoja, društvenih i gospodarstvenih” (Gundrum Oriovčanin, s. a., 4) – može doći do uspjeha. “Pogriješio bi, tko hoće ovo zlo suzbijati samo sa liječničke strane. To bi značilo liječenje tek jedne pojave. Slično bi bezuspješno radio, tko bi samo sa odgojnim sredstvima htio zlo iskorijeniti” (isto, 4). Gundrum se obraća vlastima, čija je dužnost urediti zdravstvo radi lakšega praćenja broja oboljelih da bi oni mogli čim prije započeti s liječenjem. U svakoj je bolnici potreban zaseban odjel uređen za spolno oboljele, a svi koji borave u bolnicama za mentalno bolesne, zatvorima i kaznionicama moraju biti liječnički pregledani. Također bi se u većim i industrijskim gradovima trebale urediti *večernje klinike* za liječenje onih koji zbog radnih ili drugih obveza ne mogu proći standardni oblik liječenja.

Uloga prosvjetnih vlasti također je nezamjenjiva, a država mnogo pozornosti mora posvetiti obuci i izobrazbi stanovništva. Gundrum pritom ne misli toliko na neposredno poučavanje nego na sustavno obrazovanje da bi se promijenio način razmišljanja, temeljeno na *čudorednosti*. U djelokrugu takve obuke spada:

- “1. Nauka o spolnom životu ima se opširnije predavati na svim visokim i učiteljskim školama;
2. spolnom pedagogijom valja uplivati na učenike i učenice svih vrsti učiona, da se suzbiju spolne zablude;
3. koji svršavaju višu pučku školu, gimnaziju, realku, obrtnu, šegrtsku, trgovačku školu i slične zavode imadu biti upućeni u biće i značenje spolnih bolesti.”

Gundrum prije svega misli da je to posao školskih i službenih liječnika, a tek potom učitelja, učiteljica i svećenika, uz uvjet da su za to prethodno stručno osposobljeni.

4. “Mladež obojega spola uopće mora biti svestrano upućena na veliku opasnost [...]”

5. Potrebna su predavanja za roditelje da bi i oni poučavali svoju djecu o “opasnostima” spolnoga života. Korisno bi bilo organizirati putujuće liječnike koji bi držali predavanja, urediti muzej u Zagrebu u kojem bi bile izložene slike koje pokazuju uzroke i posljedice bolesti, prikazivati filmove u kinima, tiskati *pamtilice*, brošure sa svim korisnim informacijama.

U obrazovanju djece i mladih Gundrum vidi najvažnije oružje jer se samo “prosvjetom uma mladih osoba” može očekivati zdravstveni napredak (isto, 7). Napominje da utjecaj Crkve nije dovoljan, a apstinencija koju ona zagovara očito nije djelotvorno rješenje: “Zgrada čudoredja, sa kojom država i vjerska obuka velikim marom nastoji dječju putenost vezati, se ruši u času, kad za pravo reći pravi gospodar u kući, prastara, neobuzdana spolnost dozrije” (isto, 7). Naglašava pritom ulogu škole, čija je dužnost da na temelju razuma “nazorima i predodžbama obogaćuje krug spoznaje” (isto, 8).

Njemačko društvo za suzbijanje spolnih bolesti održalo je 1907. u Mannheimu 3. kongres, na kojem se raspravljalo o aktualnim pitanjima iz područja seksualne pedagogije. Tri godine poslije **Stjepan Bauer** u *Napretku* piše izvještaj u kojem predstavlja izlagače i izlagačice na kongresu te njihove radove. Na kongresu se raspravljalo o “spolnom poučavanju djece u obitelji i školi, o spolnom tumačenju mladeži, koja je već spolno dozrela, o spolnom poučavanju učitelja i roditelja, a napokon o seksualnoj dietetici i uzgajanju” (Bauer, 1910, 109). Primjetan je veliki interes za područje seksualne pedagogije, ponajviše zato što je mladež nedovoljno ili pogrešno poučena o stvarima koje se tiču spolnoga života. Bauer navodi da današnjoj mladeži i država i Crkva “utuvljuju nazor da je spolni nagon izjava proste putenosti, da ga treba suzbijati, i da je ženidba samo sredstvo za održanje ljudskoga roda” (isto, 110). U nastavku se ističe da je glavni zadatak seksualne pedagogije odgoj čovjeka za zdrav i prirodan spolni život koji bi mu pružio tjelesno i duševno zadovoljstvo. Nema točno određenih pravila kada je čovjek spolno sazrela osoba, a eugenika, tj. “nauka o privođenju što je moguće tjelesno i duševno zdravijeg potomstva na svijet”, jedva je još u povojima (isto, 111). Spolni nagon ne treba mladeži tumačiti kao “niski i zvjerski nagon” nego kao zdravu i prirodnu aktivnost ljudskoga organizma.

Ta rasprava pokazuje suvremenost mišljenja koja su se prvotno pojavila i krenula iz njemačkoga kruga znanstvenika. Apelira se na pomak u mišljenju od toga da je reprodukcija isključiva svrha seksualnih aktivnosti jer je seksualnost prirodna pojava za koju djeca i mladi pokazuju veliko zanimanje. Stoga je, kako se ističe, u škole potrebno uvrstiti sadržaj koji će uključivati različite teme i aspekte ljudske spolnosti.

Izlagači na kongresu slažu se da je spolni odgoj nužan, međutim njihovi se stavovi razilaze kada je riječ o tome kako, kada i tko treba poučavati. Problemi nastaju zbog nedovoljne pripremljenosti roditelja i učitelja, a delikatnost te teme prepreka je prilikom pronalaženja odgovarajućih stručnjaka.

Stručnjaci su svojim izlaganjima nastojali upozoriti na loše posljedice zataškavanja spolne tematike pred mladima. Pred tom je temom nemoguće zatvarati oči jer je težnja djece i mladih za znanjem jednostavno zdrava i prirodna. Nezdrava je onda kada odgojitelj nije sposoban na vrijeme i na pravilan način poučiti mlade ljude ili kada zbog srama to ne čini. “Nigdje se u uzgoju nemarnost tako teško ne osvećuje, kao baš na tom polju” (isto, 112). Naglasak je na ulozi obitelji, koja u tom smislu ima prednost pred školom: “Obitelj danas često uništava rad škole pretjeranim i neprirodnim zatajivanjem, pa podsmjehivanjem i sumnjivim primjedbama o onom, što dijete uči u školi” (isto, 113). Način na koji se spolnost tumači je pogrešan, stoga jedna od izlagačica, dr. Blaschko, u nastavku daje kratak savjet roditeljima: “Valja se čuvati nejasnoga, teškog i razvučenog tumačenja, pogotovo ako se često ponavlja. To naprosto otupljuje čuvstva. Kratak, jasan odgovor bit će ponajviše dovoljan; daljnomu ispitivanju u mladenačkoj dobi treba izbjeći mudrim prijelazom na drugu temu razgovora. Ako dijete ipak dalje pita, onda treba odgovoriti istinito, ali uvijek ukratko, kao o nečemu, što je posve prirodno i jasno” (isto, 113). Izlagačica se dotiče i masturbacije, koja je smatrana bolešću protiv koje se treba boriti već u ranoj mladenačkoj dobi. Djecu je potrebno opominjati da je “diranje spolnih udova isto tako opasno, kao trljanje i diranje očiju, te im valja na taj način na srce staviti, da čuvaju svoje zdravlje; napokon ih valja opominjati, neka se čuvaju, da ih ne zavedu školski njihovi drugovi” (isto, 113).

Sljedeći na redu za izlaganje bio je učitelj iz Mannheima Makso Enderlin s referatom “O seksualnom pitanju i pučkoj školi”. U svojem radu ističe nezadovoljstvo radom na seksualno-higijenskom i seksualno-etičkom polju: “U tom treba da vidimo jedno od najvećih zala za naš puk. Radi toga već u najširim krugovima krči sebi put spoznaja, da nešto treba učiniti za uzgajanje generacija, koja hrle naprijed u život, ne bi li se to zlo ublažilo i po mogućnosti sasvim iskorijenilo. Nešto se mora učiniti, da se odstrane pogibli, koje prijete tjelesnomu, umnom i ćudorednom razvitku naše mladeži” (isto, 114).

Enderlin spominje dva smjera razvoja “normalne i prirodne” seksualnosti – izravan i neizravan. Prvi se sastoji od tumačenja činjenica o spolnom životu. Tradicionalno poimanje seksualnosti pokazalo se kao velika pogreška, a na “mjesto zatajivanja treba da dođe tumačenje” (isto, 115). Seksualno poučavanje jedna je od zadaća koju obitelj i škola moraju podijeliti. U nastavku autor opisuje na koji bi se način i unutar kojih predmeta trebalo poučavati o spolnosti: “U školi treba razmatranje seksualnih odnosa u glavnom poduzimati s tumačenjem i obukom prirodopisa. No seksualna građa ne smije se ipak isticati kao nešto posebnoga, već je valja razdijeliti na sve tečajeve, što se tiče obuke u botanici, zoologiji i antropologiji. Ta građa treba da bude samo jedna karika u lancu bioloških pojava, prema kojima se upravlja postanak, uzdržavanje i množenje života. Iz pučke škole treba posve isključiti obuku o građi čovječih spolnih organa i tečaj njihova djelovanja, kao što i tumačenje spolnih bolesti. Naprotiv treba učenicima predočiti, od koje je znamenitosti nesmetano razvijanje spolnih organa za njihovo vlastito duševno i tjelesno zdravlje. Što se tiče etične strane seksualnoga pitanja, tu može neprocjenive zasluge da steče obuka u vjeri, općoj moralci, povijesti i književnosti. Ti predmeti mogu u prvom redu djelovati, kad se radi o tom, da se seksualni nazori izvuku iz baruštine nečista shvaćanja” (isto, 115).

Drugi, neizravni put prema razvoju zdrave i “normalne” seksualnosti “vrši se zgodnim utjecajem seksualne dietetike i sveukupnoga uzgajanja” (isto, 115). Djecu treba poučavati odgovornosti prema sebi i prema društvu. Veliku ulogu u tome ima gimnastika, a učeniku treba pružiti dovoljno prilika “da mu gimnastikom i športom otvrdne tijelo, da se uvježba u svladavanju požuda, kao i tjelesnih potreba (jelo, pilo), pa da podvrgne sve tjelesne požude intelektualnim interesima” (isto, 115). Nasuprot tome, dugotrajno sjedenje pomaže razvitku *onanije*, pa je potrebno ponekad nastavu izvoditi izvan učionica, u vrtu ili dvorištu škole. Izlaganje završava isticanjem potrebe za suradnjom škole i doma u pitanju spolnoga odgoja. Predlaže se uvođenje roditeljskih večeri, gdje bi se raspravljalo o tom predmetu. Osim toga “pravo tumačenja seksualnih odnosa trebalo bi da se školi i zakonom dopusti” (isto, 116).

Nakon Enderlina riječ je dobio učitelj iz Hamburga K. Holler, koji raspravlja “O zadaći pučke škole s obzirom na seksualna pitanja”. Autor ističe da bi jasna saznanja o seksualnim odnosima trebala biti uvjetom svakoga općeg obrazovanja. Seksualna edukacija trebala bi obuhvaćati sljedeća područja: “priprava na potomstvo, oplodjenje, razvitak sjemena, rođenje i odgajanje novorođenčeta” (isto, 160). Autor smatra da je koedukacija poželjna te da se treba pobrinuti da i dječaci i djevojčice dobiju “dovoljnu seksualnu pouku” (isto, 161).

Sljedeći izlagač bio je ravnatelj učiteljske škole u Berlinu profesor Kemsies. On je raspravljao o spolnosti s prirodnoznanstvenoga i higijenskoga aspekta, vjersko-etičnoga te estetičkoga. Naglasak je, osim na potrebi prenošenja bioloških činjenica o ljudskoj seksualnosti, stavljen na čistoću duha i pristojno vladanje učenika, a od mladeži treba “zahtijevati pristojnost, stidljivost i poštenje” (isto, 162).

U nastavku je bilo govora o seksualnoj dijetetici, pod kojom se razumijevaju svi zdravstveni propisi i pouke koje služe “zdravu i normalnu razvitku spolnoga života u djetinjskoj i mladenačkoj dobi” (isto, 165). Radi se o potrebi da se odstrane sve opasnosti preuranjenoga i neprirodnoga razvitka koje štete spolnom životu. Uloga je škole briga o tjelesnom odgoju, u koji spadaju sportske i gimnastičke vježbe te izleti, ekskurzije i putovanja na kojima bi mladež uživala u prirodi. Nadalje, u školama bi što intenzivnije trebalo širiti pokret apstinencije i uvesti zajedničko poučavanje dječaka i djevojčica jer to pokazuje nesumnjive prednosti. Upute učiteljima o seksualnoj higijeni također su od ključne važnosti te bi kao takve trebale biti nužnim dijelom stručnoga obrazovanja. Ipak, najvažniji zadatak pripada odgoju u kući i obitelji. “Ako mladeži obojega spola prijeti opasnost onanije, onda nije na mjestu, niti je obzirno propuštanje, pa glupo zatajivanje i pokrivanje. Najbolji lijek protiv toga jesu zgodna higijenska sredstva, pa buđenje i jačanje čudoredne volje. Uostalom pretjeranost i bezuman strah od užasnih posljedica za dušu i tijelo može prouzrokovati veću i trajniju štetu, nego onanija sama” (isto, 164).

U nastavku je bilo riječi o seksualnoj pedagogiji, pod kojom se razumijeva ono odgajanje i pouka “kojom će se mladež učiniti sposobnom, da spolni život podvrgne zahtjevima i potrebama, što izvire iz higijene, iz društvene odgovornosti i duševnoga određenja čovjekova” (isto, 164). Zadatak je seksualne pedagogije da “već s početka ispuni maštu živim slikama iz višega idealnog svijeta čovječjega, te tako spriječi, da

mašta stupi u službu strasti” (isto, 165). Jedan od ciljeva seksualnoga odgoja bio bi stoga *odgajanje volje* da se odupre *impulsima* i *iluzijama* spolnoga nagona. “Koliko bolesnika propane baš radi toga, što unatoč jasnoj spoznaji, nemaju snažne volje, da točno provede izvjesnu dijetu! Kultura volje i vježbanje volje treba dakle da stane na poprište seksualne pedagogije” (isto, 165).

Nakon svih izlaganja sudionici su donijeli određene zaključke u obliku preporuka za daljnje djelovanje. Iznoseno je shvaćanje da je temeljita reforma seksualne pedagogije nužna, a da bi se to provelo, potrebna je suradnja obitelji i škole. “Obitelj neka tjelesnomu jačanju i otvrdnuću posveti više brige nego dosada, i neka djetetu, koje je željno znanja, dade na pitanje o postanju života odgovor, koji će biti prema djetinjem shvaćanju, ali ujedno istinit. Škola treba da pokraj čisto intelektualne obuke pruži obilno zgrade za tjelesni i karakterni razvitak i u okviru školske obuke da doda pouku o elementarnim činjenicama spolnoga života kod bilja, životinja i čovjeka” (isto, 166).

Opasnosti spolnoga života trebalo bi tumačiti u višim razredima, kada je mladež dovoljno spolno zrela. Zaključuje se da sustavno poučavanje spolnoga odgoja neće biti moguće sve dok učitelji i roditelji i sami ne budu poučeni o tom problemu. To se izdvaja kao prvi zahtjev – “pouka učitelja u učiteljskim tečajevima i sveučilištima, pa pouka roditelja na roditeljskim večerima i u časopisima” (isto, 166).

Izvještaj Stjepana Bauera s kongresa Njemačkoga društva za suzbijanje spolnih bolesti održanog 1907. važan je izvor koji pruža uvid u napredne misli tadašnjih učitelja, profesora i znanstvenika njemačkoga kulturnoga kruga. Ono što je također važno jest da su te misli dolazile do ovih prostora te zasigurno ostavile trag. Jasno je iskazano stajalište o potrebi spolnoga odgoja unutar odgojno-obrazovnoga konteksta. Takva vrsta odgoja trebala bi biti dijelom sadržaja svakoga općeg obrazovanja. I u ovom je slučaju društvena i osobna, tjelesna i duševna higijena stavljena u središte sadržaja, a mladež bi se, uz učenje činjeničnoga znanja o funkciji i anatomiji spolnih organa, trebala odgajati prema etičkim načelima koja uključuju čistoću misli, duha i tijela te poštenje, stidljivost itd.

Sljedeći važan izvor članak je **Luje Thallera** “O seksualnom odgoju” iz 1918., objavljen u *Hrvatskoj knjizi*.

Riječ je o reakciji na dva članka iz prethodnih brojeva *Hrvatske knjive* – jednome je autor liječnik, a drugome inspektor srednjih škola. Liječnik piše o velikoj prijetnji i opasnosti od spolnih bolesti, a Thaller mu zamjera što kao *pedagoški nestručnjak* progovara o potrebi promjene srednjoškolske obuke u pogledu seksualnih pitanja. Školski inspektor pisao je pak o *velikoj reformi* srednje škole, a da pritom seksualno pitanje uopće nije spomenuo. U nastavku članka Thaller daje vlastito viđenje problema seksualnoga odgoja djece i mladih te iznosi argumente zbog kojih se ne slaže sa spomenutim autorima. Zabrinut je jer stalan postotak inteligencije u najboljoj dobi stradava od spolnih bolesti, a s druge se strane mladima uskraćuje znanje vezano uz spolni život. Djeca već u dobi od šest i sedam godina znaju mnogo o toj temi, a ipak ne mogu otvoreno razgovarati s roditeljima ili učiteljima. Rijedak je slučaj da konkretne informacije čuju od spolno zrelih osoba, a najveći dio svojega znanja crpe od starije djece: “Medju

djecom se dakle poznavanje toga problema širi kao u narodu priča i pjesma od usta do usta” (Thaller, 1918, 319). Njihovo poimanje vlastite spolnosti uglavnom je iskrivljeno, a “zatajivanje tih pitanja pred djecom djecu samo draži, da o njima to više razmišljaju i da im se pojmovi sasvim zbrkaju” (isto, 319). O spolnosti dječaci ponajprije uče u okvirima vjerske obuke, koja zagovara nedostižnu apstinenciju kao jedino rješenje. Takvo nezadovoljavajuće stanje ima dalekosežne posljedice: “Koliko naše inteligencije pogiba u najboljim godinama od paralize, koliko li ih trpi od tabesa! Koliko žena trpi cio život radi nesmotrenosti svoga muža! Koliko djece je krzljivo i slabunjavo radi sifilisa svojega oca, koji je on još u gimnaziji zadobio!” (isto, 319). Autor iznosi statističke podatke o broju oboljelih učenika u srednjim školama. Njih je, kako kaže, 25 % spolno bolesnih u zadnjem godištu srednjih škola, a 70 % ih je spolno aktivno. Ostalih 30 % koji nisu “10 je postotaka još nerazvijenih, 15 nije našlo *slučajno* prilike, a jedva 5% svijesno i znajući o čemu se radi ostaju *čisti*” (isto, 319). Thaller na te podatke odgovara ironično: “Tek u zadnjem razredu, obično zadnji sat iz higijene čuje djak oficijelno, da je čovjek dvospolan. Čuje, u čemu je razlika između muških i ženskih i čuje, da ima nekakvih spolnih bolesti” (isto, 319). Posljedice toga vide se tek za deset ili dvadeset godina, stoga spolna pitanja nikako ne bi trebalo izbjegavati, osobito ondje gdje se sama nameću. O njima bi trebalo razgovarati kao i o svim drugima, ali s taktom i oprežnošću. U kasnijim razredima trebalo bi sasvim otvoreno govoriti o spolnosti, a djecu uputiti u značenje spolnoga života, spolnih bolesti i braka. Čist, monogamni brak za Thallera je “dostojno rješenje seksualnog pitanja”. Uvođenjem seksualnoga odgoja u škole on vidi moguće rješenje za dostizanje toga ideala, kao i jednu od mogućnosti za suzbijanje spolnih bolesti te ostalih društvenih zala.

Ubrzo je stigao odgovor gospodina Bosanca, školskoga nadzornika. Zamjera Thalleru što idealizira spomenuti problem te što misli da se seksualnom edukacijom može zaustaviti širenje spolnih bolesti: “Kad bi se veliki taj problem seksualne odgoje mladeži dao riješiti uputama o spolnom životu i o djelovanju spolnih organa, onda bi problem bio brzo i lako riješen, a ne bi još svagda bio jedan od najtežih problema, kakovim ga priznaju i liječnici i pedagoški stručnjaci.” Za Bosanca je spolno pitanje unutar školskoga programa samo dio cjelokupnoga odgoja mladeži. Smatra da je dužnost škole obavještavati učenike o spolnim pitanjima, ali ta pitanja nikako ne bi smjela biti u središtu sadržaja. Škola i učitelji trebali bi raditi na razvijanju jake volje, pod čime se podrazumijeva suzbijanje i kontroliranje spolnih nagona. Jedno od rješenja je gimnastika: “Jaka i sustavna gimnastika volje imade prema tome da bude u središtu cjelokupne nastave [...]. I sav intelektualan rad u školi treba tako udesiti, da je u službi razvoja jake i valjane volje” (Trbojević, 1918, 604). Autor završava članak izjavom: “Misli mladeži treba više od tih pitanja odvrćati nego ih njima navraćati, ako smo u tome složni, da je znanje o tim stvarima preslabo za suzbijanje teških posljedica besputnoga nagona za tjelesno i duševno zdravlje” (isto, 604).

Splitski profesor **Umberto Girometta**, poznat ponajprije kao prirodoslovac, 1920. piše djelo *Mladež u borbi za život*. Knjiga je napisana nakon Prvoga svjetskog rata te, kao što se iz naslova dade pročitati, ocrtava tadašnje prilike kojima se društvo moralo prilagođavati. To je vrijeme kaosa i nemoralna u kojem ljudi, posebno mladi, olako gube kontrolu nad sobom te posve gube osjećaj o čistoći duha, o redu i radu. Potaknut time, Girometta održava nekoliko predavanja o spolnoj higijeni učenicima državne gimnazije u Splitu. Prikupljena je znanja dao u tisak te tako izdao ovu knjigu, čija je primarna svrha edukativnoga karaktera, namijenjena “učećoj mladeži, koja želi da bude duševno čista i plemenita, a tjelesno jaka i zdrava”.

Girometta ljudsku prirodu dijeli na duševnu i fizičku. Fizičkoj pripada spolna priroda, a duševnu dijeli na intelektualnu i moralnu. One su međusobno ovisne i uravnotežene, a ako čovjek razvija isključivo fizičku prirodu i zanemaruje ovu drugu, razvija životinjsku snagu koja u sebi ne krije ništa plemenito i štetna je za društvo. Čovjek gubi kreposti i vrline te postaje životinja u pravom smislu riječi, kaže Girometta. “Ako se netko u mladosti n. pr. poda onanisanju ili u odraslijoj dobi bludu, ne iscrpljuje samo fizičnu prirodu, već također moralnu i intelektualnu, jer posljedice tih ‘samoubistava’ fizične prirode jesu: izopačenost, neposluh, huljenje, zlo drugovanje, lijenost, slabost inteligencije i t. d.” (Girometta, 1920, 8).

Prepuštena sama sebi, spolna priroda uzrokuje propadanje ljudskoga roda, stoga mora biti u ravnoteži s moralom i intelektom čovjeka te podvrgnuta strogoj disciplini i kontroli. U tom smislu – “samo dok je podložena strogoj kontroli i disciplini duševne prirode” – može se smatrati najuzvišenijim i najdragocjenijim darom prirode jer stvara novi život (isto, 9).

U adolescenciji se javlja borba između duševne i spolne prirode, a mladi olako izgube kontrolu te ne mogu nadjačati spolnu prirodu. Neizbježna je posljedica fizičko i duševno propadanje. Ako žele biti uspješni u borbi protiv svojih spolnih nagona, Girometta savjetuje da slijede sljedeće moralne preporuke:

Njegovanje *vjerskoga čuvstva*: “Neka ti bude sveto ono, što je tvojoj majci sveto! Sjeti se, da je vjerski moral uzvišen moral!” (isto, 10).

Izbjegavanje lošega *drugovanja*, “gdje se obično vode loši i prljavi razgovori, koji ti stvaraju rđave misli i okužuju ti poput otrovne klice i tijelo i duh” (isto, 10).

Izbjegavanje nemoralne lektire, “kojoj je svrha samo prljati duh i rušiti, što je pošteno i plemenito. [...] Zabaci čitanje romana, jer većina njih uzbuđuje spolnu strast” (isto, 10).

Čist u razgovoru, “jer se u razgovoru odrazuje duša tvoja. Sjeti se, da prljavi izrazi truju duševnu i tjelesnu prirodu, jer stvaraju niske misli i prljave navike” (isto, 11).

Čistoća očiju: “Kloni se razmatranja slika, koje pobuđuju na spolnu strast, pa bile to i umjetničke slike; kloni se kinematografskih prikazivanja, koja su već mnogi plemeniti značaj otrovala!” (isto, 11).

Marljivo i ustrajno učenje: “Čuvaj se lijenosti, koja je izvor sviju zala i sviju opačina!” (isto, 11).

Poštovanje prema ženama i djevojkama: “Nemoj gledati u njima bića, koja bi tobože služila čovjeku za uživanje, već takova, koja u zajednici sa čovjekom imaju

da obnavljaju tjelesno i duševno jako potomstvo. Značaj je djevojaka nježan i ponešto mek. Nemoj iskoristiti tu nježnost, jer se to protivi Božjim, društvenim i domorodnim zakonima. Nastoj da svojim vladanjem ojačaš njihov značaj, jer o čvrstoći i čestitosti njihova značaja ovisi procvat i moć tvoje domovine. Sjeti se, da je rimsko carstvo propalo radi raskalašenosti tadašnjih žena!” (isto, 11).

U nastavku Girometta donosi podatke o funkciji, građi i higijeni spolnih organa muškaraca i žena. Ističe važnost poznavanja činjenica o ljudskoj spolnosti jer neznanje zasigurno dovodi do propasti. Dječaci se nipošto ne smiju informirati preko knjiga koje se bave seksualnom tematikom niti kod svojih prijatelja “jer ćeš mjesto lijeka naći otrov, koji će te tjelesno i duševno otrovati” (isto, 12).

Prije svega je važna higijena tjelesne prirode, pod kojom se podrazumijeva zdrav način življenja, odnosno tjelovježba, održavanje higijene, umjerenost u jelu i piću, suzdržavanje od alkoholnih pića i duhana, pravilno spavanje.

Od ključne je važnosti i higijena spolne prirode.

Pretjerani gubitak *spermatičnoga ekstrakta* djeluje štetno i ubitačno na razvoj duševne i tjelesne prirode. “Taj je ekstrakt pravi životni sok, prijeko nuždan za pravilno funkcioniranje svih životnih procesa” (isto, 30). Girometta navodi da je znanstveno dokazano da ta *kolajuća krv* dovodi najzdraviju hranu svim živčanim centrima, a osobito mozgu. Zadržavanje tih tekućina u tijelu zato je neophodno: “Taj ekstrakt osnažuje i okrijepljuje sve vrline u čovjeka: odvažnost, energiju, pamćenje i ponos, jakost mišića, ljepotu i svježinu lica; u njemu im je najbolje razvijajuće sredstvo. Čim više takova ekstrakta ima u tijelu, tim se jače sve te vrline razvijaju i usavršuju, a trošenjem slabe se i uništavaju” (isto, 30).

Problematično je što se u *mladenačkom razdoblju* polako stvara *spermatski ekstrakt*, a to je jedna od najkompleksnijih i najtežih radnji u tijelu. Izrazito je važno da se rad žlijezdi ne ometa jer one neprestano dovode novu, zdravu hranu u tijelo, koja je ključna za pravilan razvoj. U razdoblju pune *muške snage*, negdje oko 25. godine, može se žrtvovati malo *sjemena* za razvoj zdrava i snažna potomstva. *Spermatski ekstrakt* gubi se na tri načina: polucijom, onanijom i bludom. Za masturbaciju kaže da je toliko sramotna i niska *putena izopačenost* da se ne može skovati tako prljav izraz koju bi tu *sramotnu opačinu* mogao definirati. Za njega je to samoubojstvo i društveno ubojstvo, “gad je nad gadima, grijeh nad grijesima, jer ponizuje, truje i ubija sve, što je sveto, plemenito, dobro i pošteno” (isto, 32). Nadalje, trošenje *spermatičnoga soka* ostavlja ozbiljne fizičke posljedice, ubija mozak, živce i sve ostale organe. Mozak se na taj način umara, a taj umor postaje kroničan, što pak dovodi do rastresenosti, slaba pamćenja, gluposti, pa čak i ludila. Živci postaju osjetljiviji, česte su vrtoglavice, glavobolje i nesanica, što dovodi do umora i potištenosti. Na taj način čovjek iz dana u dan sve više propada, pa se Girometta pita: “Ah, koliko se oštih inteligencija otupilo, koliko se plemenitih značajeva onanijom otrovalo?” (isto, 34).

Spolne bolesti također su velika prijetnja društvu, stoga autor dio knjige posvećuje edukaciji o karakteristikama i načinima zaštite od spolnih bolesti. Jedini logičan zaključak koji Girometta nameće jest čistoća i nevinost sve do braka.

Ante Kovačević 1924. u *Napretku* piše o seksualnom odgoju, u kojem vidi moguće rješenje za sprečavanje širenja spolnih bolesti. Kovačević izražava zabrinutost zbog lošega socijalno-ekonomskog stanja društva te zbog spolnih bolesti, koje su “preotele mah i počele da drmaju i samim temeljima društva” (Kovačević, 1924, 133). Nakon svjetskoga rata društvo je zapalo u određenu vrstu krize, zavladao je nemoral, prostitucija se sve više razvijala, a mladi u tim nepovoljnim uvjetima ne mogu voditi *normalan*, obiteljski život. Kovačević predlaže seksualno prosvjeđivanje, odnosno neposredno i posredno *seksualno uzgajanje*. Pod neposrednim seksualnim odgojem misli na upoznavanje odgajnika sa sastavom i funkcijama seksualnih organa te formiranje “izvjesnog seksualnog morala, jačanje volje i. t. d. [...]” (isto, 134).

Posredno odgajanje obuhvaća široko polje aktivnosti, a pod time razumijeva poznavanje uzroka i posljedica spolnih bolesti, borbu protiv alkoholizma i socijalno-ekonomske reforme koje bi “uredile normalan seksualan život” (isto, 134).

Seksualni je odgoj prije svega zadatak škole i obitelji jer se pod utjecajem “religijskoga morala [...] razvio izvjestan stid, koji priječi da se dobije zdravo mišljenje o seksualnom životu” (isto, 134). Kovačević misli da upletanje religije sprečava pravi seksualni odgoj te da Crkva ne može voditi seksualni život ljudi i upravljati njime. Vjerski je nauk stvorio prepreke i “neki lažni stid” kod odgojitelja i roditelja te strah da će povrijediti dječju nevinost ako s njima razgovaraju o tim pitanjima. Kovačević pak smatra da djecu treba upućivati u tajne seksualnoga života, pa makar i na račun njihove čednosti i naivnosti, i pita se: “Nije li bolje, da djevojka i mladić znadu opasnosti, koje ih čekaju, ako lakoumno zađu u seksualni život, negoli da stidljivo zatvaraju oči i posrnu kod prvog nasrtaja strasti. Život traži borce, a ne ‘čedne’ i naivne ljude, koji će kod prvoga dodira ‘zgriješiti’” (isto, 135).

Kovačević se bavi i pitanjima pedagoških metoda koje bi se trebale koristiti u poučavanju. Odgojitelji nerijetko na pitanja svojih učenika daju banalne odgovore ili im se čitava stvar prikaže kao grešna i prosta, o kojoj ne bi smjeli govoriti. Budući da se djeca i mladi itekako zanimaju za seksualna pitanja, nužno je zadovoljiti njihove interese i omogućiti im primjerenu pouku.

Seksualna pedagogija trebala bi obuhvaćati tri faze, različite po svojim seksualnim manifestacijama: do puberteta, od puberteta do potpunoga razvoja organizma (25. godina) ili do braka te seksualna pedagogija u braku. Kovačević razmatra pitanje tko bi trebao poučavati seksualni odgoj – škola, obitelj ili vjerska zajednica? Smatra da je to primarno zadatak obitelji, no zbog manjka sposobnosti odnosno zbog srama pred spolnom tematikom taj bi zadatak trebala preuzeti škola. Događa se da učenik razvije intimniji odnos sa svojim učiteljem nego s roditeljem zato što je učitelj pedagoški kompetentniji te zna kako se približiti dječjem *psihičkom životu*. Autor se zalaže za pedagoško obrazovanje roditelja da bi oni bili sposobni poučavati djecu o spolnim pitanjima. No, dok se to ne uredi, glavni zadatak bit će povjeren školi (isto, 137).

Kovačević napominje da prije puberteta nema spolnoga nagona, stoga bi se seksualni odgoj u toj dobi trebao ograničiti na promatranje seksualnih pojava u prirodi, kod biljaka i životinja. To bi pomoglo dječacima da steknu osnove. U drugom periodu, od puberteta pa sve do braka, javlja se snažan spolni nagon, a mladi se upoznaju sa

seksualnim organima i njihovom svrhom. U tom se razdoblju treba formirati “zdrava seksualna etika i učvrstiti karakter” (isto, 139). Pod time, naravno, podrazumijeva razvoj jake volje koja će biti “glavna snaga u borbi sa seksualnim nagonom” (isto, 139). Intenzivan seksualni odgoj najpotrebniji je u srednjoj i višoj školi jer je ta dob najopasnija i “svemu seksualnom zlu tu je klica” (isto, 139). Cilj seksualnoga odgoja u pubertetu i adolescenciji jest suzdržavanje od masturbacije. Potrebno je povesti “otvorenu borbu i upoznati mladež s metodom, kako da se od nje oslobodi, jer bi mnogi htio da se oslobodi pandža te strasti, ali ne zna kako i nema jake volje, koja bi dobru nakanu ostvarila” (isto, 140). Jedina svrha spolnih organa jest reprodukcijaska, pa je potrebno “razoriti onu lažnu filozofiju uživanja, kojoj mladost tako lako podliježe” (isto, 139).

“Tko da upravlja seksualnim uzgajanjem u toj dobi?” pita se autor. Prije svega roditelji, no oni nisu spremni prihvatiti taj zadatak, pa bi u prvom redu to trebalo pripasti školskom liječniku, koji u svojoj funkciji ujedinjuje liječnika i pedagoga. Tek potom tu dužnost može obavljati učitelj. Kovačević nabraja i sredstva koja bi pomogla u poučavanju: govor, slike, filmovi, literatura i posjeti bolnicama, gdje se mogu vidjeti živi primjeri “nesrećnoga seksualnog života” (isto, 140).

4. Zaključak

Pitanje seksualnosti i seksualnoga odgoja u prvoj polovini 20. stoljeća kontroverzna je tabu-tema, posebno kada je riječ o odgoju djece i mladih. Vjerski i svjetovni autoriteti nastojali su ovladati tim područjem od pretkršćanskoga doba pa sve do danas. Prisutni su dvostruki standardi te prijezir prema svemu što ne vodi stvaranju “zdrave” i jedine ispravne obiteljske strukture s jasno podijeljenim obiteljskim ulogama. Od početka stoljeća postojala je borba oko uvođenja spolnoga odgoja, a izvori korišteni u ovome radu zapravo su rasprave suvremenika i njihovi pokušaji da na taj način unesu promjenu. Zanimljivo je da su se rasprave iz prethodnoga stoljeća nastavile sve do današnjih dana, a još uvijek nije donesen jedinstveni zaključak koji bi zadovoljio sve uključene strane. To nam govori koliko je taj problem kompleksan. Stoljetno potiskivanje i razvijanje srama pred spolnošću te razvijanje nasilna i izrazito negativna stava prema različitim spolnim identitetima ostavilo je dalekosežan trag na odnos suvremenoga društva prema toj problematici.

LITERATURA

1. Bauer, S. (1910). Seksualna pedagogija. *Napredak*, 51 (3, 4), str. 108-116, 160-167.
2. Cenkić, J. (1905). *Žensko obrazovanje posmatrano sa stajališta pedagoške higijene*. Zagreb.
3. Dukovski, D. (2016). *Istra 'spod ponjave. Povijesni erotikon istarski od kraja 19. do početka 21. stoljeća*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
4. Đurin, S. (2012). O politici seksualnosti u Hrvatskoj devedesetih, o diskursima koji su je oblikovali i o njezinim simptomima danas. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 49 (2), str. 33-51.

5. Girometta, U. (1920). *Mladež u borbi za život (seksualna higijena)*. Split: Naklada Hrvatske knjižare.
6. Gundrum Oriovčanin, F. (s. a.). *Kako da se kod nas suzbijaju spolne bolesti?*. Zagreb.
7. Gundrum Oriovčanin, F. (1905). *Zdravstvo spolnoga života*. Zagreb: Knjigotisak Milivoja Majcena.
8. Hodžić, A. i Štulhofer, A. (2002). Seksualna edukacija u školi: inozemna iskustva. *Napredak*, 143 (4), str. 452-461.
9. Husinec, F. (2001). *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin : gradski fizik u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
10. Kovačević, A. (1924). Seksualni uzgoj. *Napredak*, (2), str. 133-140.
11. Mrnjajus, K. (2014). Vrijednovanje programa spolnog odgoja s pedagoškog stajališta. *Riječki teološki časopis*, 44 (2), str. 293-320.
12. Thaller, L. (1918). O seksualnom odgoju. *Hrvatska njiva*, (18-19), str. 318-320.
13. Trbojević, D. (1918). Prosvjeta, o seksualnoj odgoji. *Hrvatska njiva*, (35), str. 603-604.

Petra Požgaj, Zagreb

SEX EDUCATION IN CROATIA IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

Summary

The paper addresses the issue of sex education the educational context in the first half of the 20th century. What is specific to this period, but also for the entire century, is the existence of double standards in the education of girls vs. boys, where female sexuality remained mostly invisible. The male sexual drive was considered a threat to society which needed to be controlled, so most regulations, standards, books, instructions and laws addresses this topic. The Catholic Church exercised a dominant influence – using different legal and moral regulations, it defined the limits of acceptable and unacceptable behaviors and advocated pure abstinence. Sexuality was viewed as something negative, at least declaratively, so a policy of control, discipline and intimidation was enforced in different ways. This was supported by inaccurate medical “facts” concerning the adverse effect of excessive secretion of bodily fluids, which results in weakening of the nervous system and various other serious disorders. These elements marked the first half of the 20th century and are clearly reflected in the sources used for this paper.

Key words: sex education, sexuality, early 20th century, Croatia